

A propòsit de la casa unifamiliar

Tindrem en compte dos aspectes: el del contingut i el del continent. Entenent per contingut allò que hi ha entre la casa i la vida, la discussió sobre el continent queda reduïda a quina és avui la iconografia tradicional de la casa.

Si tractem l'estructura habitacional i dels comportaments dels ocupants, serem als continguts. I si ens preocupem per la despotenciació de certes iconografies en benefici d'altres, de més properes a la *folie* i al capritx (de l'usuari i també de l'arquitecte) estarem tractant el continent. En qualsevol cas, sempre inclouran la realització del legítim desig de sentir-se únic entre el cel i la terra.

I si parlem primer del contingut i després del continent?

El contingut, com a àmbit, té dos aspectes: d'una banda hi ha el gradient de privacitat que suporta l'estructura habitacional i de l'altra, la geometria social establerta entre els seus ocupants, que pot no respondre a la d'una família convencional. No és que la família nuclear hagi estat definitivament substituïda, però les estructures conjugals acceptades s'han complicat, potser el nostre mercat immobiliari encara no ho registra, però ja tenen el mateix valor les famílies esteses i els *empty nesters*.¹ L'optimització dels espais interns per desjerarquització de les relacions entre les peces i la seva mida ja és un fet constatat, hi ha múltiples raons que ho avalen, però es poden resumir en dues: respecte per la privacitat individual i ús més intens del domicili. Per descomptat que, en el procés de socialització de l'individu, l'entorn quotidià és molt determinant, però la crisi del puritanisme hi ha obert una escletxa que condueix a garantir àrees de sociabilitat escollida, fins i tot dins de l'entorn familiar.

L'absència de jerarquia entre les habitacions afecta les seves dimensions, però també l'ordre en què se'ns presenten en un recorregut interior.

El bon coneixement de la naturalesa de cada peça de la llar occidental és un aliat d'excel·lència a l'hora d'enfrontar-se amb la seva eventual reunificació selectiva.

Conjunt “Buen Retiro”

Sóc conscient del deute que vaig contreure aquell dia, en reduir la meua intervenció a l'acte a un record breu, on el comparava amb el que més de quaranta anys abans havia organitzat com a presentació dels nostres projectes inicials al cap de Salou.

Penso que la base de la meua intervenció era correcta i s'adequava a l'acte, però era massa directa, li mancava una certa reflexió.

Es tractava d'establir un paral·lelisme entre dues èpoques viscudes per la mateixa persona, dues èpoques diferents pel que fa a l'arquitectura, però no a l'arquitectura en general, que també tindria el seu interès, sinó a l'arquitectura i a l'urbanisme turístic, a l'inici d'una etapa en què tot just s'encetava el món del turisme. Acabaré amb unes impressions de l'obra feta durant aquests anys en un nucli singular: el cap de Salou.

Amb aquest escrit pretenc completar el que va quedar pendent aquell dia.

L'Oriol Bohigas i en Martorell, a Barcelona, i en Carlos de Miguel, a Madrid, eren les persones que van encapçalar els “Pequeños Congresos”, que aplegaven arquitectes de tot Espanya, que ens autodefiníem com a «arquitectes de bona voluntat». Encara no s'havia creat un quadre de mèrits, i gairebé no existia cap “vaca sagrada”, per tant, les reunions eren d'allò més obertes, informals però serioses. La diferència era que a Barcelona, a mitja tarda, al despatx d'en Bohigas, ens repartíem pa amb tomàquet amb pernil o embotits i vi negre; en canvi, a Madrid, a l'estudi d'en Carvajal, un criad amb lliurea oferia canapès de salmó fumat i cava.

L'ambient era extraordinari, generalment s'hi presentava un projecte i tothom hi deia la seva. Concretament en un petit congrés de Barcelona, vaig proposar la visita al cap de Salou, on havíem començat la urbanització, que incloïa una gran part del cap, des del far fins a la penya Tallada, i limitava per l'interior amb la sinuosa carretera de Salou a Tarragona. L'interès del lloc, un tema nou tot just encetat i —diguem-ho tot— la màgia d'Antoni Bonet, que encara que no hi va assistir perquè era a Buenos Aires, com gairebé sempre en les etapes inicials, em van portar a haver d'organitzar aquesta part del congrés.

Encara que, sense establir un balanç definitiu, es pot fer un recompte de tots els ajustaments savis entre peces, veritables dispositius de complementació en termes d'ús, que registra l'experiència contemporània. I que, per cert, res no impedeix que puguin sorgir del diàleg espontani amb l'usuari o de la proposició conscient del projectista.

En primer lloc, solen enunciar-se tots els acords entre peces que puguin garantir una bona distància entre els seus ocupants, tan àvids de reclusió solitària com gregaris. Dispositius com ara la presència d'una habitació que conservi un grau d'independència funcional alt o l'habilitació d'una mena de clofolla interior que permeti l'aïllament tèrmic i la insonorització més absoluts. En el mateix sentit, i tenint present la seva dissociació física de l'entitat principal, hi ha l'hàbitat satèl·lit, el *kangourau*, els *accessory apartments* i/o els *granny flats*. Noms diferents per a una mateixa idea acollida sota diverses cultures i que designen un sistema molt discret d'estances, que no supera mai la triada i que constitueixen una mena d'habitatge subordinat.

Els *granny flats*, també coneguts com *casa della nona*, són dispositius propis de la ciutat jardí extensiva que se solen concretar en una espècie de *mobil homes* o de *monovolum*. Als països anglosaxons australis l'increment provisional de l'edificabilitat implica la concessió temporal d'unitats prefabricades i, sempre, per acollir els avis dins de la mateixa parcel·la.

Acollir, mantenir, assistir són termes que, sens dubte, guardant relació amb la vida, autoritzen una relació responsable amb els membres de l'altra generació; i el que és més important, queden junts, però separats. La transformació sensible i la modificació i la incorporació de comportaments, com ara la nova valoració de la llum natural, l'hedonisme emergent, l'habilitat culinària o el culte al cos, però també la coincidència de l'emancipació endarrerida amb la jubilació avançada, han fet canviar l'estatut d'algunes peces del domicili.

No falten bons exemples de complementacions excel·lents entre la cuina, el menjador i la franja immediata a l'espai exterior, ja sigui un porxo o una

galeria. En l'últim decenni, el referent inqüestionable d'això ha estat la *banda activa* ². Tampoc no anem escassos d'exemples que relacionen d'una altra manera aquestes franges intermèdies amb els dormitoris i amb els components estàndard d'un bany, que, ahora, ja no es concep només com l'espai de la higiene, sinó també com l'espai del benestar.

D'altra banda, una reserva d'espai pot significar rebre sense inconvenients una ajuda informal eventual o garantir un àmbit per a l'ocupació postprimària. En qualsevol cas, és una decidida aportació al concepte d'habitatge resistent a la vida, tant com pugui ser-ho l'organització d'una sala de bany amb criteris geriàtrics o la permutació dels ocupants entre les entitats habitacionals.

Si ens referim a l'imprescindible espai propi de l'emmagatzematge i/o manteniment de la casa, tenint en compte que cuina i bany ja no són només espai pràctic, és important reconèixer l'immens potencial que tenen certs conceptes, com ara l'espai de reenviament, el passadís equipat o el mur gruixut per ocultar el desordre o, simplement, buidar el centre de les estades. En considerar el buit com a protagonista del caràcter de l'espai, sorgeix, immediatament, el miratge del *loft* i la nau industrial habilitada. És el moment de reclamar una màxima atenció, un ús conscient de dispositius com ara els serveis en línia —i, per tant, les dobles portes, que els aïllin com cal de l'àmbit general—. Cal saber que l'altell obert sobre el vestibul no és novetat, però cal anar amb compte, perquè un espai essencialment sense envans és un camp propici per a qualsevol mena d'experiments, amb gelosies i translucideses.

Ens referim a aquest tipus d'experiències amb la llum com a protagonista i pensem en darrera instància que, aquesta, prové de la finestra. Una lluernia és una finestra oberta al cel, però difícilment pot assolir la condició de lloc com aquella que, sense estridències, proporciona benestar i bona llum. Dos regals per als cossos sensibles que entenen ja els grans vitralls, simplement, com a finestres pertorbadores.

Fins aquí gairebé no hem tractat el continent, és a dir, la imatge de la casa, que també és el seu volum. L'administració que sol fer-se

com hem destruït gairebé tot el petit paisatge i també el gran paisatgisme que oferia el cap de Salou.

Les nostres obres inicials, els anomenats Triangles, els apartaments Madrid, els apartaments Reus, els apartaments Xipre, els bungalows Núria, la casa Rubio, els apartaments La Vinya, etc. encara tenien una frescor de projecte i una —diguem-ho clar— manca d'aquesta bogeria d'aprofitament màxim, que ara és la base fonamental de qualsevol promoció. Les nostres últimes obres a la zona també començaven a estar tocades per aquesta bogeria.

Entre els nostres darrers projectes al cap de Salou, en aquest cas amb el company J. M. Esquius, hi havia el conjunt “Buen Retiro” (ara no comprenc per què el nom era en castellà), just darrere de la casa Rubio. Afortunadament, gràcies a la seva situació, a l'excel·lent integració de la casa Rubio pel Sud i a l'absència d'edificacions pel costat Est, el conjunt encara pot respirar i gaudeix d'unes vistes excel·lents. Els apartaments, bastant ben conservats, i l'habitatge individual aïllat formen un petit conjunt, senzill, quasi minimalista. El fet que una casa individual es faci sense un client concret, generalment, simplifica el programa i, en conseqüència, produeix una arquitectura més lliure. En aquest cas, el programa era mínim. No teníem connexió interna entre el garatge i l'habitatge. Damunt del basament de pedra carejada del Racó de Salou,

dels coeficients d'edificabilitat decanta solucions normalment compactades, però els comentaris que hem avançat —els relacionats amb el guany d'independència individual i amb el concepte de resistència a la vida— ens poden convidar a pensar en la bondat de combinar estructures pavellonàries i patis. Dues concepcions, en principi, oposades: centrífuga l'una, centrípeta l'altra. Però, sense cap dubte, les unes permetrien combinar usos sense perdre independència funcional, mentre que les altres garantirien una bona distància entre els membres de la família.

Em permeto aparcar aquesta discussió per introduir-ne una altra de vigent.
És possible trobar un equivalent col·lectiu de la casa individual?

Vejam, les qualitats essencials de la casa individual estan vinculades a l'apropiació dels espais per la percepció subjectiva de la mirada i per la capacitat humana d'unificar-los simbòlicament. I, en això, hi sol haver tres episodis fonamentals i complementaris: la identificació de la casa mateixa, l'ingrés al propi domicili i el fet de disposar de façana privada. En la mesura que aquestes qualitats es puguin mantenir en la percepció, no perdrem la condició de casa individual i es podrà tractar no ja d'una unifamiliar aïllada, sinó d'una forma suau d'agrupació.

Altres formes d'agrupació d'entitats unifamiliars, al marge de les ben conegudes formes de juxtaposició aparellades i en filera, són reconsiderades des de fa algunes dècades, encara que amb poca presència en els papers d'arquitectura.

La formulació danesa del *cohousing*, com a conjunt d'unifamiliars amb instal·lacions i locals comunitaris autogestionats, és una alternativa avançada, encara que fermament basada en un alt grau de socialització conscient. La seva planimetria, normalment en raïm o *clúster*, no ofereix sorpreses —potser per això no va fer fortuna en els mitjans d'arquitectura—, però la seva eficàcia ha estat reconeguda i notable. La gestió cooperativa d'algunes de les tasques domèstiques va permetre l'accés al doble salari i a la flexibilitat horària laboral, amb suma facilitat.

A la dècada dels setanta, aquests poblats danesos de nova generació són organitzacions semicomunitàries, on el valor de la casa individual no se'n ressent, ben al contrari, s'exalta amb el respecte per les àrees d'ús compartit i la disposició estratègica de les seves entitats.

La juxtaposició no és incompatible amb la superposició d'entitats unifamiliars. El que ja ha estat qualificat com a hàbitat intermediari és un immoble d'altura reduïda —on no sigui imprescindible l'ascensor—, l'organització del qual intentaria mantenir en bona mesura les qualitats subjectives del reconeixement individual de la casa.

Tenir un recorregut d'aproximació particularitzat i pausat, que recreï l'espai semiprivat com a lliardar estès, proporcionar més d'un accés a l'habitatge, desplegar el programa en dues plantes, orientar-se cap a més de dos costats, tenir una façana pròpia, identificable dins del marc de l'immoble, tot plegat equival a recrear un conjunt de beneficis propis de la casa individual. Si des de l'interior es pot veure encara part de l'espai de la mateixa casa, si pot garantir-se'n una imatge privada, si en definitiva es pot administrar el secret d'un racó privat i privilegiat des del qual controlar l'accés, de manera ben diversa a la situació d'un immoble amb la porta opaca i on el límit és molt concret, vol dir que els límits serien difusos, però es mantindrien dins de l'espai semiprivat.

És obvi que amb la superposició es perden graus de llibertat, ja no són possibles ni soterrani ni mirador, però sí una tercera orientació que, ho sabem, ofereix una varietat i una qualitat considerable a la llum interior. Ara, la imatge més recurrent serien els *immobles-vila* de Le Corbusier, però amb un parell de diferències substancials, la dimensió i la possible articulació volumètrica. Si ens calen imatges, convé buscar-les a l'edifici de Chemetov, a Villejuif —un bloc laminar suaument dissociat en *palazzinas*—, o al d'Ian Richtie, a Glasgow —dues torres connectades per grans llinars d'accés—. També podríem recordar algunes experiències de Safdie o Bofill, als anys setanta.

Però els projectes premiats al PAN 14 francès i als primers European, com els de Minazzoli-Chauvin (*Fenêtre sur cour*) o Joris Franck (*Tangram*);

fins i tot construïts, com el de Casanova (*Le regard privée*), o el de Béguin i Macchini a St. Florent (*Haute Corse*) són un prodigi de frescor i de claredat conceptual i expositiva.

Finalment, ens hem compromès amb alguns models, però no hem tractat quina pot ser la relació de la casa unifamiliar amb l'arquitectura sostenible; ho farem en una propera edició. I continuarem insistint-hi, tot i que només sigui per mostrar la nostra convicció que, encara que no són exemples idonis d'arquitectura sostenible, sí que ho són de l'arquitectura suportable per a una vida familiar sense friccions.

Txatxo Sabater, professor titular del Departament de Composició Arquitectònica. Escola d'Arquitectura del Vallès
(agrint la revisió del text a Jordi Claret i Dani Calatayud)

¹ Terme anglosaxó que designa aquelles persones que han buidat el niu. Per tant, fa referència a estructures familiars conjugals amb fills emancipats.

² Terme proposat per Yves Lion a la seva *recherche*, titulada *Domus Demain*, per anomenar la disposició lineal dels components de cuina i bany a la façana.

on hi ha el garatge, s'alça un volum simplíssim, amb l'única frivolitat de la xemeneia i la petita filigrana de les baranes de ferro, i crea un petit edifici, que, per l'absència total de qualsevol tipus d'element dominant, és capaç de suportar els mínims afegits que, a manera de collage, hi han aportat els propietaris: uns tubs d'uralita i un cilíndric dipòsit d'aigua. En els primers temps d'encetar el cap del Salou, o en les meves obres de Sarraí, l'ermita dels Sants Metges, la casa rectoral, l'ajuntament i, a la costa Brava, a Platja d'Aro, El Bulet (conjunt de triangles equilàters, coberts amb una membrana de formigó a base de paraboloides), els apartaments Politur, el restaurant El Cargol, etc., l'arquitectura que oferíem era molt simple, fresca, però sobretot respectuosa amb el seu entorn; aquest és, crec, el punt bàsic que els arquitectes mai no hauríem de deixar d'intentar.

Avui tenim davant nostre aquesta notable exposició i un esplèndid recull del treball de nombrosos arquitectes en el llibre que tot just s'ha publicat. No tinc cap dubte dels valors arquitectònics que conté cadascuna de les obres, les fotografies descriuen l'obra de manera acurada i hi és patent la professionalitat i la creativitat dels seus autors; podríem assegurar que l'impacte que rebran els visitants de l'exposició i les persones que puguin fullejar el llibre serà d'allò més positiu, fruïran d'una bona arquitectura.

Però si aquestes persones volen observar les obres directament, amb el seu entorn actual, en molts casos quedaran decebuts. Sobretot en el cas de les obres que es van fer en una zona verge, com el cap de Salou, o en altres casos similars. Els edificis veïns fets ja amb la premissa de màxim aprofitament, sense el respecte ni a les preexistències, ni al paisatge natural i sense el temps necessari de maduració-creació ha robat el seu entorn a l'obra inicial i l'ha marginada a un racó. D'altra banda, en general, és la més petita, o si més no la més humil, del garbuix de volums i colors en què s'han transformat els seus voltants.

En una obra realitzada en un casc consolidat això no acostuma a passar, es pot tenir la mala sort que hagin enderrocat la casa veïna de l'obra notable i que la seva substituta sigui un element discordant en el tram de façanes del carrer, però és mala sort que, en conjunt, no es continuï llegint el caràcter de l'entorn i l'aire d'un carrer i que, en conseqüència, no es pugui valorar l'obra en el seu entorn més o menys original.

És precisament en els espais turístics on el xoc entre arquitectures resulta més brutal. Generalment, els terrenys sobre els quals s'actua són zones que, pel seu relleu, vegetació, etc., tenen un caràcter singular, amb una naturalesa circumdant que té personalitat pròpia. El punt

geogràfic mateix ja acostuma a ser excepcional, també; un cap davant del mar, una línia plana, sinuosa, llarga amb pinedes darrere... En aquesta singularitat és on es pot assentar una promoció turística i el repte és poder-hi implantar una obra sense malmetre seriosament els seus valors *naturals i turístics*! El client cerca un lloc amb uns valors naturals, la nostra obra hauria de ser tan subtil, tan respectuosa, que no ferís la sensibilitat dels futurs clients ni la dels milers de persones que visiten el lloc per poder fruir del seu ambient natural.

Lògicament, no parlo de l'arquitectura turística dels grans centres, superdensificats, com ara Lloret, Platja d'Aro o Salou.

Parlo de com era abans el nostre cap de Salou i de com és ara. L'exposició d'avui i el llibre que compila el fruit dels esforços dels autors de les obres representa un recull de bona arquitectura, lloable i esplèndid, però té un regust, com qualsevol obra humana, ple de dubtes... No podríem fer-hi *quedem més*?

La resposta és: Sí! Podíem i podem, i hem de millorar sense perdre mai la visió de conjunt, pensant en l'herència que deixem —les nostres obres—, pensant que hem de millorar-les; respectant l'entorn natural o el construït, ens hem d'intentar desprendre de tants lligams, requeriments, ordenances, pressions... angúnies i nervis i hem de cercar l'obra equilibrada, sense egoismes, amb humilitat.

L'arquitectura, la bona arquitectura, mai no ha d'anar fermada, l'acte de la creació arquitectònica necessita llibertat, amor i... bona voluntat per part de tothom!

Josep Puig Torné, arquitecte
Obertura de l'exposició "Arquitectura del sol" i presentació del llibre 5 de desembre de 2002. CoAC Tarragona

